

Jordi VALLESPÍR
Universitat de les Illes Balears

Identitat cultural i societats multiculturals

Primer es van endur els negres,
però no em va importar,
perquè jo no era negre.

Després es van endur els jueus,
però no em va importar,
perquè jo tampoc no era jueu.

Després van detenir els capellans,
però com que no sóc religiós,
tampoc no em va importar.

Més endavant van capturar uns comunistes,
però com que no sóc comunista,
tampoc no em va importar.

Ara se m'enduen a mi,
però ja és massa tard.

Bertolt Brecht

I. Cultura

a temàtica inter o multicultural implica, al meu entendre, precisar en primer lloc què s'entén per cultura perquè és, al cap i a la fi, el concepte de cultura el que dóna significat als termes composts o que en deriven. Una determinada definició del terme comporta necessàriament un tractament específic de la qüestió cultural. Una anàlisi pot divergir substancialment d'una altra si el punt de partida no és el mateix o s'interpreta de forma diferent.

La clàssica definició que ens llegà E.B. Tylor (1871) roman en el fons de la majoria de definicions aportades pels antropòlegs. Per a l'esmentat Tylor, cultura és un «conjunt complex que inclou el coneixement, les creences, art o tècniques, moral, llei, costum i qualsevol altra facultat i hàbit que l'home adquireix com a membre de la societat» (1977, 19).

D'acord amb el que s'acaba d'indicar, la cultura comprèn tant els aspectes materials com els espirituals i expressa la concepció del món i de la vida que té tot grup humà, la qual ha anat configurant-se al llarg de la seva experiència col·lectiva. Entenem la cultura, per tant, com

el conjunt de pràctiques, actituds, valors, tradicions, costums, comportaments... propis d'una societat determinada. En aquesta línia, es pot afirmar que la cultura és el que determina la denominada identitat cultural.

Sense oblidar que la cultura és gairebé una abstracció obtinguda de l'observació del comportament i de les relacions dels individus entre ells, crec adient, respecte al tema que ens ocupa, considerar algunes de les seves particularitats bàsiques amb la intenció de concretar de la forma més precisa possible el que entenc per cultura.

a. La primera característica és que la cultura s'aprèn i es transmet. Pràcticament tots els antropòlegs incideixen en aquest aspecte. Mitjançant els processos de socialització els individus aprenen els múltiples i diversos elements culturals propis. La llengua, els sistemes de valors, els gusts i els costums, les maneres d'entendre el món i la vida, les formes d'organització política o econòmica, etc., són resultat d'un aprenentatge. Els contactes entre persones de diferents cultures pot comportar un aprenentatge mutu d'elements diversos d'ambdues cultures. De fet, d'aquest contacte, en poden derivar dos processos: l'aculturació, la qual suposaria que els grups culturals minoritaris adoptassin progressivament els valors i les pautes de comportament propis del grup dominant. L'altre procés, poc considerat fins no fa gaire temps, seria el de l'afirmació de l'especificitat de cadascuna de les cultures en contacte.

b. La cultura és essencialment simbòlica. La llengua és un dels aspectes amb més càrrega simbòlica i també un dels elements que fa possible la continuïtat de les cultures. Per poder comprendre una cultura és fonamental conèixer la seva forma de comunicació i de conceptualització de la realitat, el seu llenguatge. La relació intercultural implica el coneixement mutu de les cultures i el llenguatge n'és, sens dubte, el principal exponent.

c. La cultura és funcional. B. Malinowski (1970), màxim representant del funcionalisme, ens presenta la cultura com un aparell per satisfer les necessitats culturals. La seva mateixa funcionalitat implica que es comparteixi de forma diferenciada per part dels integrants d'un mateix grup cultural.

d. Una altra característica és la de ser normativa. L'ordre social requereix unes normes que facin possible la convivència dels individus i el funcionament de les institucions. La mateixa societat cuida d'evitar les desviacions mitjançant el control social informal i proposa un sistema de valors per establir les formes d'actuació més desitjables, sense oblidar que cada cultura té la seva pròpia escala de valors.

e. La cultura és un sistema. Els nombrosos elements que configuren una cultura formen part d'un tot i és des d'aquesta perspectiva de totalitat que té sentit. Aquesta característica exigeix el rebuig de l'etnocentrisme o sobrevaloració de les particularitats de la pròpia cultura i la desconsideració de les manifestacions culturals diferents a les pròpies. La valoració d'uns determinats elements culturals implica situar-los en el seu context.

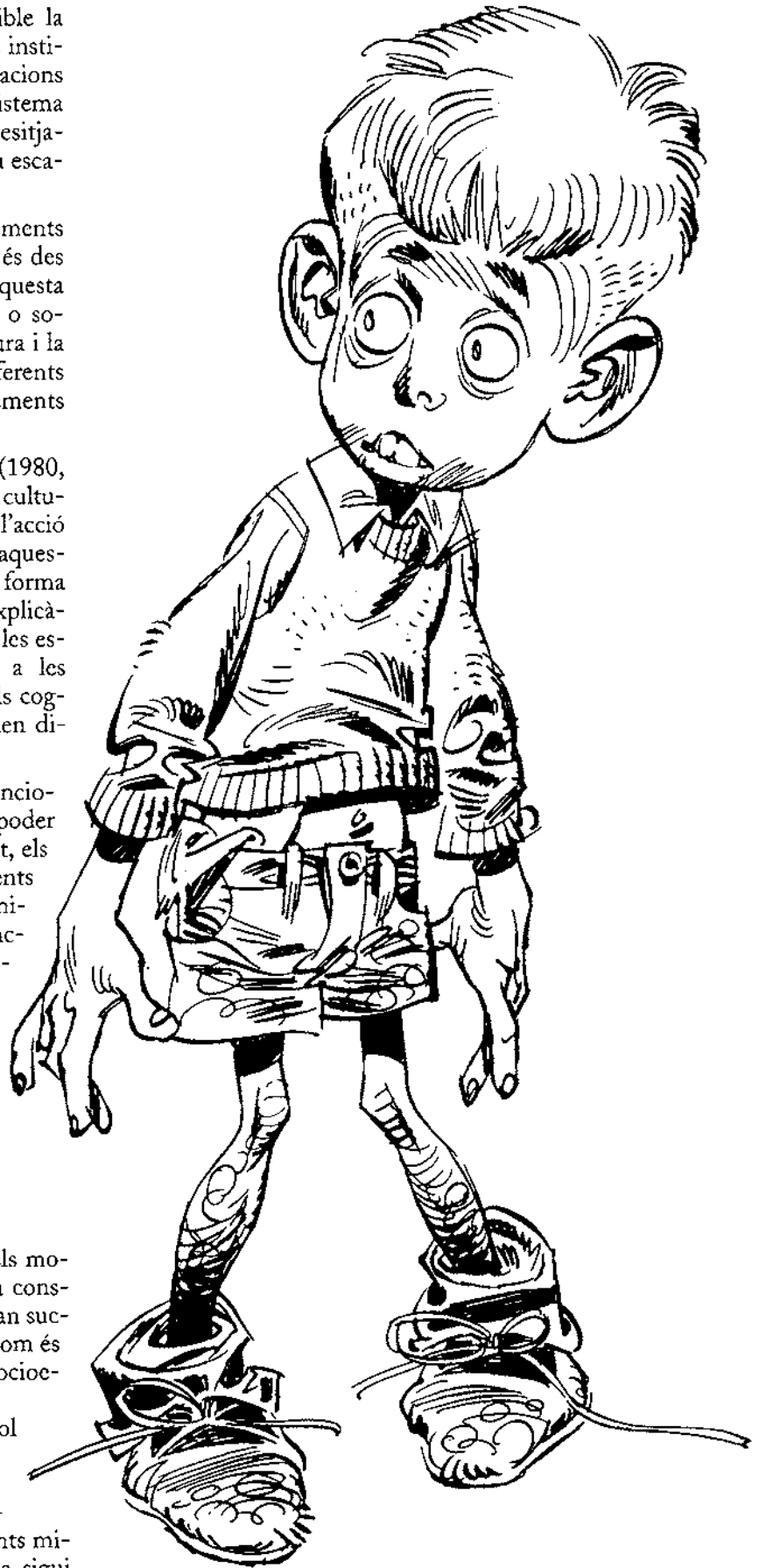
f. La cultura possibilita, com explica J.S. Bruner (1980, 24) el desenvolupament cognitiu. Com és sabut, la cultura és un sistema de coneixement que resulta de l'acció mental de l'home en la cognició del seu entorn. D'aquesta manera, cada cultura aporta la seva peculiar forma d'entendre el món i d'interpretar la realitat. Com explicarem en un altre moment (J. Vallespir 1989, 26 i s.) les estructures cognitives i les formes de respondre a les exigències de l'entorn per part dels individus (estils cognitius) i dels pobles (modes cognitius) es relacionen directament amb la cultura.

g. La cultura és, finalment, dinàmica. La seva funcionalitat requereix aquesta capacitat de canvi per poder respondre a les noves situacions. En aquest context, els moviments migratoris són, per ells mateixos, elements propiciadors de canvis culturals, tant per a la comunitat immigrant com per a la d'acollida. Aquest caràcter canviant i dinàmic implica interacció, flexibilitat, intercanvi, la qual cosa significa que les cultures evolucionen a partir dels contactes i que és impossible concebre una cultura aïllada de les altres. La interacció cultural construeix cadascuna de les cultures i de la diferència sorgeix la identitat cultural.

2. Cultures

La diversitat cultural és gairebé sempre fruit dels moviments migratoris. Les migracions han estat una constant al llarg de tota la història de la humanitat i s'han succeït pràcticament en tots els indrets. I els motius, com és sabut, han estat tradicionalment de dos tipus: socioeconòmics i polítics.

Respecte a les Illes Balears, i de l'Estat espanyol en el seu conjunt, a partir més o menys dels anys seixanta, han passat de ser un territori d'emigració a un territori d'acollida de població forana. El fenomen no és, lògicament, homogeni i els moviments migratoris interiors han estat els més importants, ja sigui

des de les zones rurals cap a les grans ciutats o de les zones més pobres a les de major desenvolupament turístic. De fet, el tema de la immigració és una qüestió comuna a la nostra àrea geoeconòmica i és, tal volta, una de les característiques demogràfiques de la Unió Europea.

En qualsevol cas, es produeix un contacte inevitable entre diferents grups culturals i aquest fet és conflictiu, amb més o menys intensitat, segons sigui la procedència dels immigrants i les condicions del seu desplaçament. Com explica Col·lectiu AMANI (1994, 217) el fet multicultural, com a fenomen social, és per ell mateix conflictiu:

a. Es troben en un mateix espai individus i grups culturals que gairebé es desconeixen o que tenen una visió molt estereotipada i, per tant, incorrecta dels altres.

b. Coincideixen diferents grups culturals amb unes necessitats comunes, per la qual cosa competeixen per a la consecució dels seus objectius, freqüentment de tipus econòmic.

c. Hi concorren formes distintes d'entendre la realitat i de donar resposta a les exigències d'aquesta realitat.

Cal afegir, en aquest context, que el terme immigrant normalment s'utilitza, només, per referir-se a les persones provinents dels països més pobres i va adquirint connotacions pejoratives relacionades amb la pobresa i la marginalitat. Aquesta incorrecció en la consideració del vocable immigrant sol anar lligada a unes imatges mentals simplificades, compartides socialment, que reben el nom d'estereotips. Els estereotips generalitzen, simplifiquen la realitat, són difícils de canviar, incideixen sobre les pròpies expectatives i sobre altres persones, gairebé sempre són inexactes i tenen una funció important en la construcció de la identitat social. Freqüentment els estereotips s'empren per justificar conductes d'un grup cultural en relació a d'altres i, a vegades, condueixen a actituds xenòfobes (rebuig als estrangers) i, fins i tot, a actes racistes (agressió a subjectes d'altres cultures).

Al costat dels col·lectius amb una clara i definida problemàtica econòmica i social poden coincidir, en un mateix territori, altres grups culturals que no solen presentar conflictes manifestos de convivència ni solen provocar actituds de rebuig. Em referesc als col·lectius d'estrangers occidentals, sobretot de la Unió Europea. Esmentar aquests grups em sembla pertinent perquè la seva presència pot afectar de manera molt directa les cultures receptors. En molts d'indrets s'està patint un procés d'uniformització cultural, una progressiva deculturació, en detriment de la pròpia identitat cultural. Cada cop pren més força la visió eurocèntrica, fins i tot occidental, de la vida i del món. Gairebé tot es veu amb els ulls de la cultura europea i el que es considera positiu per a occident és bo per a tot el món.

Malgrat tot, l'existència de diferents grups culturals ubicats en un mateix territori, tant si són problemàtics a nivell social com no, no pot suposar, ni de molt, la renúncia a la identitat cultural dels col·lectius en contacte.

3. Interculturalitat

Davant la complexitat del fet multicultural, s'han anat succeint distintes respostes, orientacions i programes amb les corresponents propostes d'intervenció socioeducativa.

Per una banda, hi ha la postura assimilacionista que planteja la necessitat d'adaptar-se a la cultura de la societat receptora, normalment majoritària, considerada com a superior. El que interessa és la unificació social mitjançant la uniformització cultural, amb la corresponent pèrdua per part de les cultures minoritàries de llurs elements culturals específics, com explica H. Hannoun (1992, 44-45).

Els defensors d'aquesta orientació creuen que distintes cultures en un mateix context social són incompatibles i, en conseqüència, la cultura dominant és el referent obligat en la valoració de les altres. Es tracta d'una postura clarament etnocèntrica que comporta el rebuig i la desconsideració cap a les cultures diferents.

La constatació explícita de la diversitat cultural ha propiciat la perspectiva multiculturalista, la qual, per una part, qüestiona el caràcter uniformitzador de l'enfocament associacionista i, per l'altra, suggereix la revaloració del pluralisme cultural.

Malgrat el reconeixement formal de la diversitat i la consideració que totes les cultures tenen el mateix valor, a la pràctica els diferents grups culturals són considerats aïlladament. Aquest és, de fet, el cas de Mallorca, com hem pogut comprovar en un estudi sobre el fet multicultural, bona part del qual s'ha publicat recentment (J. Vallespir 1997).

En el fons, ambdós enfocaments de la temàtica pluricultural, l'assimilacionista i el multiculturalista, condueixen a la separació i a la compartimentació de les cultures, a l'absència de relacions i d'intercanvis, a l'aïllament cultural.

Altrament, l'enfocament intercultural defensa la valoració de totes les cultures i la necessitat d'interrelació entre elles. El concepte d'interculturalitat conté una idea d'intercanvi entre les distintes parts i de comunicació comprensiva entre identitats culturals que es reconeixen distintes entre elles. Tota col·lectivitat té el dret a mantenir la seva pròpia cultura, tot tenint en compte que la diferència és font d'enriquiment.

Interculturalitat significa apropament i relació entre cultures diverses, reconeixement explícit de la pròpia identitat cultural, valoració i acceptació de les identitats culturals diferents, obertura cap a realitats distintes a la pròpia.

A pesar de les crítiques rebudes, bàsicament per part dels enfocaments antiracistes radicals, els plantejaments interculturals proposen pautes concretes d'actuació prou vàlides, sobretot en el context educatiu. De fet, A. García i J. Sáez (1998, 219) ens indiquen que ambdues postures s'haurien de considerar com a elements d'una mateixa resposta i no com a alternatives contraposades.

En el discurs educatiu hi ha un cert consens a l'hora de parlar d'educació intercultural, encara que són cada cop més els autors que opten per altres denominacions: educació per la pau, per la solidaritat, per la democràcia, pels

drets humans... En tot cas, els objectius i les propostes d'actuació són molt semblants, fins i tot en la seva formulació, encara que es posi especial esment en un o altre aspecte de les relacions culturals. Així mateix, es té present que la temàtica és complexa perquè hi intervien múltiples factors: econòmics, polítics, històrics, socials, etc., que s'han de tenir presents en tota política cultural i educativa.

En els darrers anys l'educació intercultural ha estat una de les línies de reflexió i de recerca més ateses i les publicacions amb què comptam sobre aquesta temàtica són nombroses. Congressos, jornades, seminaris, cicles de conferències... completen un ample ventall d'informació i de documentació en la qual l'educació intercultural ha estat tractada des de perspectives molt distintes. Fins i tot s'ha inclòs, l'educació intercultural, en diversos plans d'estudis d'algunes universitats espanyoles i s'han elaborat programes i proposat pautes concretes per ser desenvolupades a les aules.

N. Meroño (1996, 33 i s.), referint-se a la pràctica intercultural en el desenvolupament curricular de l'educació primària, especifica quines han de ser les finalitats que s'haurien d'assolir en els centres escolars. S'assenyalen quatre categories de finalitats: promoure actituds interculturals positives; millorar l'autoconcepte personal, cultural i acadèmic dels alumnes; potenciar la convivència i la cooperació entre alumnes culturalment diferents; potenciar la igualtat d'oportunitats acadèmiques dels alumnes.

D'entre aquestes destacaria les referides a la primera categoria perquè consider que sintetitzen gran part dels objectius generals de l'educació intercultural, si ens atnem a la documentació consultada, també són fàcilment assumibles per desenvolupar fora del context escolar i estan en la línia de les reflexions que hem anat realitzant. Entre d'altres, s'apunten els objectius següents :

- a. Respectar i tolerar les distintes formes d'entendre la vida i el món.
- b. Valorar els elements identificadors de cadascuna de les cultures.
- c. Facilitar el coneixement de les cultures i propiciar la incorporació d'elements d'altres models culturals.
- d. Superar els prejudicis respecte a persones i a grups culturals distints al propi, tot evitant actituds i consideracions estereotipades i tancades.
- e. Potenciar l'anàlisi i la reflexió crítica respecte a la pròpia cultura i també a la dels altres.
- f. Identificar-se amb la pròpia comunitat cultural.

4. Identitat cultural

Resseguint el fil i les reflexions de les pàgines precedents, consider que els objectius i les propostes d'intervenció per a l'educació intercultural tendran sentit i seran efectives si les diverses col·lectivitats tenen consciència de quina és la seva identitat cultural. És aquesta una qüestió

que consider fonamental i que pocs estudiosos de la temàtica tracten amb relativa extensió i, quan es fa, freqüentment és per indicar que es tracta d'un aspecte complex i delicat, tot tenint en compte la història més recent i els esdeveniments actuals en què han derivat alguns nacionalismes a la vella Europa. Pens que l'assoliment de la pròpia identitat cultural és la base per a la consecució d'una societat intercultural.

La conferència mundial sobre polítiques culturals celebrada a Mèxic (Unesco, 1992) fou prou explícita pel que fa a la qüestió de la identitat cultural. Entre d'altres, s'hi formularen afirmacions com les que es resumeixen tot seguit:

a. Tota cultura representa un conjunt de valors únics mitjançant el qual cada poble pot manifestar la seva presència en el món.

b. L'afirmació de la identitat cultural contribueix a l'alliberament dels pobles i tota forma de dominació nega aquesta identitat.

c. La identitat cultural d'un poble s'enriqueix amb el contacte amb altres pobles. La cultura és diàleg, relació, intercanvi d'idees i d'experiències.

d. Identitat cultural i diversitat cultural són inseparables.

e. La comunitat internacional considera que és un deure defensar i preservar la identitat cultural de cada poble.

f. Les polítiques culturals han de protegir la identitat i el patrimoni cultural de cada poble i han de fomentar el respecte per les minories culturals.

g. Cal reconèixer el dret de cada poble a preservar i afirmar la seva pròpia identitat cultural.

Tot tipus de política cultural necessita fonamentar-se, per tant, en la identitat de tots els col·lectius que comparteixen un mateix territori. Interculturalitat i identitat cultural són dos elements complementaris i s'han de contemplar de forma conjunta. Per construir la interculturalitat cal l'afirmació de la pròpia identitat cultural, en relació amb les altres cultures. Calen, per tant, programes concrets, a nivell intra i extraescolar, referits tant a l'assoliment de la pròpia identitat cultural com a l'educació intercultural.

Potser el que anam dient està en la línia del que apunta l'esmentat Hannoun (1992, 120 i ss.) quan assenyala els possibles objectius d'una actitud interculturalista. Alguns d'aquests objectius són:

a. Construir la interculturalitat mitjançant l'afirmació de la pròpia cultura en les relacions amb els altres. De fet, la mateixa noció de cultura implica la presa de consciència de la pròpia cultura.

b. Realitzar la igualtat de les aportacions de cada cultura al medi comú. Respondre a la pluriculturalitat social significa l'afirmació d'un mateix en la pròpia cultura, en relació amb les altres cultures.

c. La interculturalitat, reacció contra la desintegració social. La interculturalitat com a intent de construcció d'una societat, al mateix temps una i plural, és una actitud inevitable i desitjable.

La conclusió és evident: considerant que interculturalitat i identitat cultural són com les dues cares d'una mateixa moneda, cal que les polítiques culturals i els programes específics que es puguin desenvolupar atenguin els

dos elements com a eixos bàsics de tota intervenció socioeducativa.

5. Materials per a la interculturalitat i la identitat cultural

Crec interessant cloure aquestes línies referint-me, breument, als recursos existents per treballar el tema que ens ocupa. Em limitaré a referenciar tres tipus de materials que considero interessants i útils per treballar la temàtica multicultural en diferents contextos i des de perspectives molt diverses.

En primer lloc, em referiré a alguns reculls de materials perquè, com ja s'ha indicat, la documentació generada durant els darrers anys és molt extensa. Aquests reculls són d'una gran utilitat per als educadors perquè són de fàcil consulta i solen presentar-se classificats i comentats.

Segueixen una sèrie de propostes, recollides d'un article de T. Hagiwara de recent publicació (1998), per treballar la interculturalitat a l'aula. He cregut interessant recollir-les en aquest apartat perquè són d'una gran senzillesa i de fàcil aplicació a la vida quotidiana de l'aula. A més, es poden desenvolupar amb alumnes de qualsevol edat.

Finalment, s'hi adjunten, com a mostra, algunes activitats que formen part d'un material elaborat a partir de la investigació desenvolupada arran del concurs de cooperació entre departaments universitaris i departaments d'instituts d'educació secundària, batxiller i formació professional (BOE 217, 11/9/1995). El títol era *La problemàtica migratòria en els estudis de BUP i ESO. Les Illes Balears: de l'emigració a la immigració* i fou dirigida per J. Vallespir. El material didàctic se centra en la qüestió dels moviments migratoris que, com és sabut, afectà de forma directa molts pobles de les Illes Balears. L'objectiu de la recerca era la reestructuració d'unes unitats didàctiques, en les quals es tracta la temàtica migratòria de forma genèrica, per adequar-les al context més proper de l'alumnat. Al mateix temps, es pretenia facilitar una guia de treball i un material de difícil localització i d'altre elaborat expressament, perquè el professorat comptés amb un ample ventall de possibilitats per desenvolupar els temes. Tot adreçat, altrament, a treballar la temàtica de la identitat cultural i les relacions interculturals. Voldria destacar, finalment, que moltes d'activitats es proposaven a partir d'informacions aparegudes en la premsa.

a. Reculls de materials

S'ha d'esmentar en primer lloc l'excel·lent publicació *Educa en la red: recursos de educació para el desarrollo, la paz y la interculturalidad*. Es tracta d'una base de dades que inclou publicacions, propostes pedagògiques, agenda d'activitats, directori d'associacions, etc. La informació que s'hi recull està molt ben estructurada i esdevé un material de consulta imprescindible. Una part d'aquest material s'ha editat amb el títol *Guía de recursos de educación para el desarrollo en Internet* (1998). La base de dades ha

estat elaborada pel Centro de Investigación para la Paz i editada per la Fundación Hogar del Empleado.

Una segona publicació és l'elaborada pel Grupo Eleuterio Quintanilla de la Plataforma Asturiana de Educación Crítica, titulat *Materiales para una educación antirracista* (s.d.). Com s'explica en la introducció, es pretenia elaborar una guia de lectura per als centres d'educació primària, secundària i d'adults, àmbits en els quals treballen els membres de l'equip. Particularment, en destacaria les pàgines dedicades a la construcció de la identitat i, lògicament, la segona part en la qual s'ofereix un llistat bibliogràfic classificat per edats d'una gran utilitat per als educadors.

En aquesta línia s'ha de referenciar també la selecció bibliogràfica titulada *Libros para la tolerancia* (1995), elaborada pel Centro Internacional del Libro infantil y juvenil i publicada per la Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Es tracta d'una edició molt acurada i que s'ha de destacar perquè fou una de les primeres iniciatives en la perspectiva de proposar la utilització de la literatura infantil i juvenil com a eina per treballar la temàtica intercultural.

A nivell local hem d'esmentar dues publicacions recents. La primera elaborada per M. Munar i editada per l'Ajuntament de Palma (1998): *Gent, pobles i cultures. Guia de lectura*. Es tracta d'un repertori bibliogràfic estructurat en tres apartats: teòrics/didàctics, conèixer altres cultures i literatura infantil i juvenil. L'altra, en fase d'elaboració, l'estan treballant L. Ballester, M.J. Monzó i J.L. Ballester i se n'ofereix una primera part en el darrer número (març de 1999) de la revista *Tresquarts*. El material es presenta estructurat en els tres grans apartats següents: narrativa i documents escrits que presenten situacions diferencials; assaig, estudis i anàlisi de situacions socials; pel·lícules, recursos a internet, música, vídeos i materials didàctics.

b. Pautes per treballar la interculturalitat a l'aula

Les propostes de T. Hagiwara (1998), professor d'Educació Especial de la Universitat de Kansas, són les següents:

- Recollir informació sobre les arrels culturals dels estudiants.
- Prendre consciència dels conflictes culturals.
- No infravalorar les habilitats dels estudiants d'altres cultures.
- Encoratjar l'alumnat procedent d'altres indrets perquè compartesqui informacions respecte a la seva cultura.
- Conèixer les diferències disciplinàries d'altres cultures.
- Emprar les xarxes informàtiques per cercar informació sobre les diferències culturals.
- Realitzar trobades amb les famílies dels estudiants en les quals es preparen i comparteixen menjars típics d'altres cultures.

- Recollir i treballar literatura infantil d'altres països.
- Practicar jocs originaris de diferents llocs.
- Exposar a l'aula un atlas de tot el món i encoratjar l'alumnat perquè hi ubiqui geogràficament els països de procedència dels estudiants.
- Intercanviar expressions quotidianes en llengües distintes a la pròpia.
- Respectar les altres cultures.
- Aprendre a pronunciar correctament els noms dels estudiants d'altres cultures.
- Emprar mesures compensatòries per als estudiants que tenen dificultats amb l'anglès.
- Incorporar l'aprenentatge cooperatiu a l'aula mitjançant la formació de petits grups de treball integrats per alumnes de distintes cultures.
- Convidar familiars d'alumnes d'altres països perquè parlin sobre la seva cultura.
- Recollir el màxim d'informació sobre cada estudiant per poder-lo assessorar en aparèixer algun tipus de problemàtica cultural.
- No forçar l'estudiant a actuar d'acord amb els paràmetres culturals propis.
- Incorporar en el currículum mètodes i tècniques d'aprenentatge propis d'altres cultures.
- Desenvolupar activitats formatives tot partint de la varietat cultural dels estudiants.

c. La problemàtica migratòria en els estudis de secundària

Com ja s'ha indicat, s'hi presenten únicament algunes activitats per desenvolupar a l'aula ja que exposar els continguts i els objectius de les quatre unitats didàctiques elaborades exigiria molt més espai del que es disposa i sobrepassaria les pretensions d'aquest escrit.

- Confecciona un llistat de fonts i documents que puguin tenir a casa teva.
- Observa la informació que aporta una font administrativa. (S'hi adjunta: *Certificat de viatge lliurat pel Consolat de l'Uruguai a Palma, any 1936*).
- Analitza el qüestionari i resumeix-ne les principals diferències. (S'hi adjunta: *Entrevista sobre immigració a Inca*, realitzada per Màximo Campillo, 1994).
- Confecciona un gràfic de barres amb la comunitat autònoma o el país de naixement, si han nascut fora de l'Estat espanyol, dels companys i de les companyes.
- Assenyala en el mapa les migracions històriques més significatives. (S'hi adjunta el corresponent mapa mut).
- Analitza el *DICTAMEN* següent i resumeix-ne les propostes per evitar l'emigració. (S'hi adjunta el *Dictamen* publicat pel Ministerio del Fomento l'any 1882).

g. En base al document adjunt, fixa't amb l'edat, els motius de l'emigració i el corrent migratori. (S'hi adjunta un *Certificado de viaje* de l'Oficina Consular de Palma d'un mallorquí a Montevideo, l'any 1932).

h. Esbrina si entre els alumnes figuren familiars que emigraren fora de Mallorca i que contin a la resta de la classe el que saben sobre aquest fet.

i. Comenta el testimoni d'aquests dos emigrants mallorquins d'inicis del nostre segle. (S'hi adjunten dues històries personals, una d'un campanater emigrat a l'Argentina i l'altra d'un andritxol a Cuba).

j. Amb la informació que et facilita el text següent localitza en el mapa els països receptors d'emigrants balears. (S'hi adjunta un escrit de S. Serra sobre *L'emigració de les Illes Balears a Amèrica* i un mapa mut).

k. Comenta el quadre estadístic següent sobre els emigrants mallorquins establerts a l'Argentina l'any 1929. (S'hi adjunten les dades estadístiques de l'emigració mallorquina a l'Argentina).

l. Explica com repercuteixen els doblers dels emigrants en el creixement urbà de Valldemossa. (S'hi adjunta l'article *El creixement urbà de Valldemossa i l'emigració*).

m. Comenta el glossat relatiu a l'emigració balear d'inicis de segle i el poema que es refereix a la immigració peninsular dels anys setanta. (S'hi adjunten els dos documents).

n. Confecciona un gràfic de barres sobre la distribució temporal de la immigració rebuda a les Balears entre 1961 i 1986. (S'hi adjunta la pertinent informació).

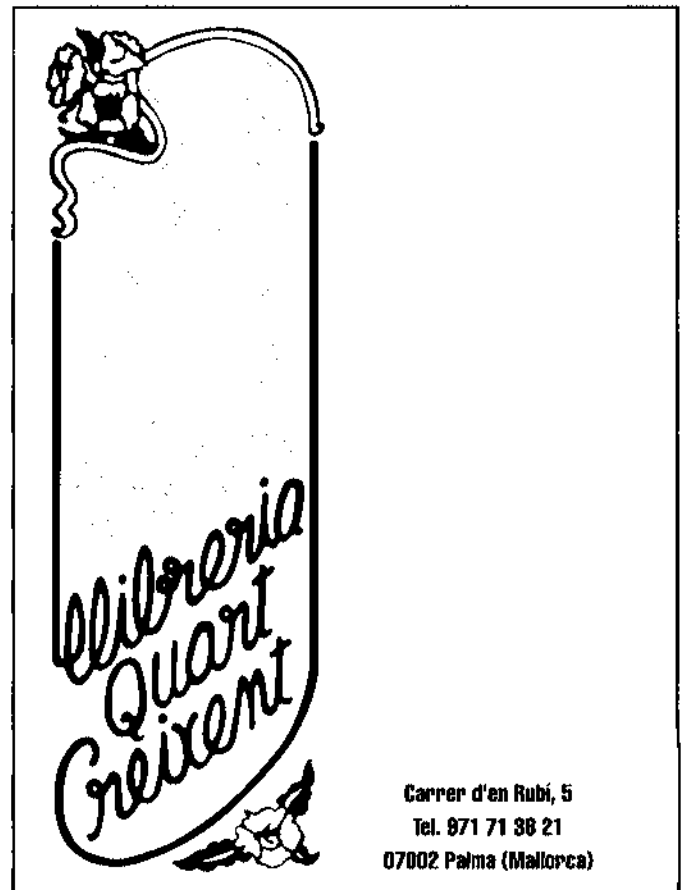
o. Comentau en petits grups aquest quadre estadístic sobre l'evolució dels immigrants a les Balears nascuts a d'altres comunitats de l'Estat espanyol. (S'hi adjunten les dades recollides d'*Aspectes geogràfics de la immigració a les Balears*).

p. Comentau les dades d'immigració relatives a Inca. (S'hi adjunten dades sobre procedència, ocupacions laborals i nivell educatiu dels anys 1930, 1955 i 1991, recollides de l'article *Emigració i immigració a Inca*).

q. Situa en el mapa els 10 municipis de Mallorca que han rebut més immigrants i els 10 que n'han rebut menys. Comentau-ne de manera raonada la distribució. (S'hi adjunten les dades del *Cens de població de 1991* i un mapa mut). ♦

Referències bibliogràfiques

- BRUNER, J.S. *et al.* (1980). *Investigaciones sobre el desarrollo cognitivo*. Madrid: Pablo del Río.
- CANADEL, R. (1994). *La interculturalitat*. Barcelona: Eumo.
- COLECTIVO AMANI (1994). *Educación intercultural. Análisis y resolución de conflictos*. Madrid: Popular.
- GARCÍA, A.; SÁEZ, J. (1998). *Del racismo a la interculturalidad. Competencia de la educación*. Madrid: Narcea.
- HAHIWARA, T. (1998). *20 ways to introduce multiculturalism in your classroom: An intervention in school and clinic*, vol. 34, núm. 1.
- HANNOUN, H. (1987). *Els ghettos de l'escola. Per una educació intercultural*. Vic: Eumo.
- JULIANO, D. (1993). *Educación intercultural. Escuela y minorías étnicas*. Madrid: Eudema.
- LUCH, X.; SALINAS, J. (1996). *La diversidad cultural en la práctica educativa. Materiales para la formación del profesorado en educación intercultural*. Madrid: MEC.
- MALINOWSKI, B. (1970). *Una teoría científica de la cultura y otros ensayos*. Barcelona: Edhasa.
- MEROÑO, N. (1996). *La práctica intercultural en el desarrollo curricular de la educación primaria*. Madrid: MEC.
- TYLOR, E.B. (1977). *Cultura primitiva*. Madrid: Ayuso.
- UNESCO (1992). *Declaración de México a Derechos culturales: una categoría subdesarrollada*, núm. 120. Madrid: Fundación Encuentro.
- VALLESPIR, J. (1989). *Llengua, cultura i cognició. Bases per a una antropologia pedagògica*. Palma: Servei de Publicacions de la UIB.
- VALLESPIR, J. (1993). *La realitat multicultural en les Illes Balears*. A: IBAÑEZ, J.; MURILLO, F.J.; SEGALERVA, A. (recop.): *Educación sin fronteras*. Pàg.: 119-133. Madrid: MEC.
- VALLESPIR, J. (dir.) (1997). *Multiculturalisme a Mallorca*. Palma: Servei de Publicacions de la UIB.

Carrer d'en Rubí, 5
Tel. 971 71 38 21
07002 Palma (Mallorca)